

EKONOMİDE DEVLETİN ROLÜ
İslamî Bir Bakış Açısı

Mohammad Nejatullah Siddiqi

İktisat Yayınları – 22
İktisat Politikası Dizisi – 3

Siddiqi, M.N., *Ekonomide Devletin Rolü: İslamî Bir Bakış Açısı*

Çeviren: Faruk Taşçı
Çeviri Editörü: Mücahit Özdemir
Yayıma Hazırlayan: Merve Akkuş Güvendi
Musahhah: Muhammed Aydın

Tasarım: Seyfullah Bayram

Çeviriye Temel Alınan Metin:
Siddiqi, M.N. (1996). *Role of the state: An Islamic perspective*. United Kingdom:
The Islamic Foundation

Baskı: Limit Ofset - Sertifika No: 28397
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sit. ZA13 Topkapı - Zeytinburnu / İstanbul
Tel: +90 216 212 567 45 35
1. Baskı: İstanbul, 2018
ISBN: 978-605-81250-1-8

© İktisat Yayınları, 2018

Bütün yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

İktisat Yayınları
Rasimpaşa Mah. Rıhtım Cad. Nemlizade Sok.
Güleriüz Apt. No:9 Daire:3 Kadıköy / İstanbul
Tel / Faks: +90 (216) 418 20 10
www.iktisatyayinlari.com

İktisat Yayınları Nobel Akademik Yayıncılık ve
İslam İktisadî Araştırma Merkezi'nin ortak markasıdır.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Siddiqi, Mohammad Nejatullah.
Ekonomide Devletin Rolü: İslamî Bir Bakış Açısı
1. Baskı, xvi + 171 s., 13.5 x 21 cm
Kaynakça ve dizin var.
ISBN- 978-605-81250-1-8
1. Ekonomi 2. Devlet 3. İslam Ülkeleri

EKONOMİDE DEVLETİN ROLÜ

İslamî Bir Bakış Açısı

Mohammad Nejatullah Siddiqi

iktisat
yayınları

İktisat Politikası Dizisi

Bu dizide, iktisat politikasının temel mesele ve sorunları ile ilgili güncel eserlere yer verilmektedir. Dizide iktisat politikasının teori, tarihsel süreç ve uygulamalarının yanısıra kamu politikaları, istihdam, kalkınma, gelir dağılımı eşitsizliği olmak üzere geniş bir yelpazede kitaplar yer almaktadır.

Dizide Yayınlanan Diğer Kitaplar

Abdulkader Thomas (Ed.), *Ribâyı Anlamak: İslam İktisadını Anlamak*

Taha Eğri, *Mısır'da Ordu ve Ekonomi: Halk Ayaklanmaları ve Darbenin Ekonomi Politikâjî*

Dizide Yayınlanacak Diğer Kitaplar

Munawwar Iqbal, *Yoksulluğu Yok Etmede İslam İktisadının Kurumları*

M. U. Chapra, *Adil Bir Para Sistemine Doğru*

Zafar Iqbal, *Merwyn K. Lewis, Yönetişime İslamî Bakışlar*

Abdul Karim Bangura, *İslam ve Ekonomi-Politik Sistemler*

Irfan Ul-Haq, *İslam'da İktisadî Doktrinler: Fakirlik, İstihdam ve İktisadî Büyüme*

Monzer Kahf, *İslam İktisadında Kalkınma: Kamu Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma*

Mohammad Nejatullah Siddiqi

1931'de Hindistan'da doğdu. Aligarh Müslüman Üniversitesi'nde Rampur ve Azamgarh'da eğitim gördü. Aligarh Müslüman Üniversitesi'nde iktisat ve İslami Çalışmalarında ve Suudi Arabistan Kral Abdul Aziz Üniversitesi'nde İslam İktisadi Araştırma Merkezi'nde iktisat profesörü olarak görev yapmıştır. Daha sonra Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles'taki Yakın Doğu Çalışmaları Merkezi'nde ve ardından İslami Araştırma ve Eğitim Enstitüsü, İslami Kalkınma Bankası, Cidde'de misafir araştırmacı oldu. 5 farklı dilde 63 eseri olan Siddiqi'nin, eserlerinin birçoğu Arapça, Farsça, Türkçe, Endonezyaca, Malezyaca, Tayca gibi. dillere çevrildi. Hindistan, Suudi Arabistan ve Nijerya'daki üniversitelerde birçok doktora tezine danışmanlık yapmasının yanısıra editör veya danışman olarak birçok akademik dergi kurulunda bulunmaktadır. Çeşitli komitelerde görev aldı ve dünyanın çeşitli yerlerinde pek çok konferansa katıldı. Siddiqi hâlihazırda Hindistan Aligarh Müslüman Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Bölümünde Emeritus profesör olarak çalışmalarına devam etmektedir.

Faruk Taşçı

Lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı (2005). Yüksek lisansını (2007) ve doktorasını (2011) İstanbul Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü'nde bitirdi. Aynı bölümde 2006-2012 yılları arasında araştırma görevlisi olarak çalıştı. Mayıs 2012'de Sosyal Siyaset ve Sosyal Güvenlik Anabilim Dalı'nda Eylül 2015 tarihinde doçent oldu. Şu anda İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapan Taşçı'nın *Sosyal Politikalarda Can Simidi: Sosyal Yardım* (Nobel Yayınları, 2010) ve *Sosyal Politika Ahlakı* (Nobel Yayınları, 2012) adlı kitaplarının yanında sosyal politika alanında makaleleri ve bildirileri bulunmaktadır.

İçindekiler

Takdim

Önsöz

1. İslami Bir Devlette Asgari Hayat Seviyesinin Garantisi 1
2. İslami Bir Devlette Kamu Harcamaları 39
3. İslam Tarihinin Başlarında Kamu Borçlanması 75
4. İslam'da Uluslararası Ekonomik İlişkiler 97
5. İslam'da Gönüllü Sektörün Rolü: Kavramsal Bir Çerçeve 127

Kaynakça 159

Dizin 169

Takdim

Yirminci yüzyıl sonuna yaklaşırken ekonomistler, entelektüeller ve politika yapıcılar, en azından son iki yüzyıldır akıllarını çalkalamakta olan ekonomide devletin rolü meselesiyle bir kez daha boğuşmaktadırlar. Son on yılın bitiminde Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Avrupa'da gerçekleşen sosyalizmin ani çöküşüyle birlikte ekonomik liberalizmin “nihai zaferi” hakkında coşku ve hatta “tarihin sonu” ile ilgili fısıltılar vardı. Gerek yerel gerekse küresel seviyedeki özelleştirme, hemen hemen tüm ekonomik hastalıkların her derdine deva alanı olarak öngörölmüştü.

Ancak bu coşku kısa sürdü. Piyasa ekonomisinin eksiklikleri, gelir ve refah dağılımının yapısal sorunları ile bölgesel ve küresel eşitsizlik sorunları, sosyal adalet ile ilgili duyulan endişeler, yoksullar ve imkânları dar olanlar için destek ve sübvansiyon ihtiyacının giderek artan şekilde fark edilmesi, oligopolistik, tekelci, monopsonik ve ulusötesi şirketler ve karteller ve birkaç gelişmiş ülkenin açık ve gizli koruma politikalarının etkileri, diğerleri arasında (*inter alia*) ekonomistlerin yanı sıra politika yapıcılarının dikkatini devletin ekonomideki bazı kritik rollerine duyulan ihtiyaç üzerine yoğunlaştırdı.

Dünya ekonomisinin gerçekleri, devletin tamamen tarafsız bir tasavvurunun teşvikini haklı kılmamaktadır. Merkezî komünist ekonomi başarısız olmakla birlikte kamu ve özel sektör arasında birtakım iş birliği ve ortaklığa acil bir ihtiyaç bulunmaktadır. Gerçekten dengeli bir piyasa ekonomisi ancak ekonominin pürüzsüz ve uyumlu bir şekilde çalışmasını sağlayan koşulları korumak için devlet olumlu bir rol oynarsa mümkündür. Dahası büyüme ve gelişme ile gelir, servet, teknoloji ve kaynak sağladığı eşitsizlik aşamalarındaki farklılıklar nedeniyle devlet ve organları olumlu bir rol oynamazsa adalet sağlanamaz. Bununla birlikte mühim sorular, devlet müdahalesinin niteliği, kapsamı ve biçimleri ile alakalıdır. Sosyalizmin ekonomideki tüm bürokratik yanlış yönetimi ve politik kötüye kullanımı ile ilgili trajik deneyimleri, devletin öncelikle bir girişimci olarak değil belirli bir şekilde iyi tanımlanmış sosyal hedeflerin başarılması için bir kılavuz ve düzenli olarak hareket etmesini gerektirmektedir. Devletin hakem rolü, bir yarışmanın parçasını oynamaktan daha önemlidir.

Dünyanın dört bir yanındaki ekonomistler ve politika yapımcılar arasında tartışılan devletin rolü konusundaki mütalaalar, daima orta yol izleyen İslam ekonomistleri tarafından da ciddi biçimde tartışılmaktadır. İslam iktisadı alanında bir öncü ve Faysal Ödülü'nün de sahibi Prof. Dr. M. Nejatullah Siddiqi, bu konuların bazılarıyla gençliğinden beri boğuşmaktadır. Kitabı İslam Mülkiyet Teorisi (*Islamic Theory of Property*), 1960'ların ortalarında ortaya çıkmış ve İslamî ekonomi literatüründe klasik bir konuma gelmiştir. O, bununla birlikte tartışmanın ana konularını sürekli olarak yansıtmakta ve gözden geçirmektedir ve son birkaç yıl boyunca devletin ekonomideki rolünün farklı boyutlarıyla ilgilenen bir dizi makaleye katkıda bulunmuştur. Onun belirgin katkısı, bu konuları güncel ekonomik tartışmalar bağlamında ve İslamî bir bakış açısıyla müzakere etmekte yat-

maktadır. Bu çalışmada, İslamî bir ekonomide devletin rolünün kuramsal konumunu tartıştıktan sonra yazar, İslamî bir devlette yaşayan herkesin asgari hayat seviyesini garanti altına alan toplum konusunu derinlemesine incelemiştir. Bunu bir İslam devletinde kamu harcamalarının ve devasalığın nasıl kontrol altında tutulacağı konusu üzerine bir makale takip etmektedir. Siddiği, erken İslam tarihinde kamu borçlanması meselesine de değinmiştir ve kalkınma ve ihtiyacın karşılanması için kamu borcunun tamamen modern veya özgün bir olgu olmadığını göstermek için yeterli kanıt ortaya koymuştur. Devletin yerel ekonomideki rolünü tartışmanın yanı sıra uluslararası ekonomik ilişkilerdeki rolünün doğasını ve kapsamını keşfetmeye de çalışmıştır. Bu çalışmanın son bölümü, İslam iktisadının nev'i şahsına münhasır niteliği olan, özel girişimciyi ve ayrıca adil bir sosyal düzen kurmada piyasa mekanizmasını tamamlamak için daha etkin ve saygın bir rol sağlayan sosyal ve ekonomik koşulların yaratılmasında hayati bir rol oynayan çok güçlü bir gönüllü fedakâr sektöre titiz bir odaklanma getirdiği için son derece önemlidir. İslam'ın ekonomiyi sadece kamu-özel ikili ayrımı zemininde değil üç sektörlü bir model (özel, gönüllü fedakârlık ve kamu) olarak tasavvur ettiği görülmektedir. Umarım bu makale derlemelerinin yayımlanması, öğrencilerin ve akademisyenlerin bir İslam ekonomisindeki devletin rolünü daha iyi anlamalarını sağlar.

Khursid Ahmad

10 Ekim 1995

Önsöz

Devlet ekonomiden çekilmektedir ve böyle yapmakta haklıdır da. Doğu Bloku'ndaki yetmiş yıllık devlet yönetimi ve Batı'da yarım yüzyıllık refahçılık kıymetli dersler verdi. Bilgi yönetim için anahattır. Fakat merkezî bir yönetimin bütün bilgileri doğru zamanda almasının imkânı bulunmamaktadır. Teşvik ve motivasyon, insan fiilleri için çok mühimdir. Doğasında tamamen bireysel (bencil) olmalarına rağmen bireyin fitratında bulunmaktadır. Sosyalizm suni motivasyonla ilerlemeye çabalarırken, refah devleti teşvikleri zayıflatmıştır ve bağımlılık yaratmıştır. Değişim hayatın bir gerçeğidir ve değişen şartlara uyum sağlamak, ilerleme için lüzumludur. Fakat devlet yönetimi, özel yönetimden daha katı ve esnek olamama eğilimindedir ve bu, onun verimlilik açısından kaybetmesine neden olmaktadır. En mühimi, yönetim ne kadar büyük olursa, yolsuzluğa ve otoriterliğe daha çok açık hâle gelmektedir ve böylelikle tiranlığa yol açmaktadır.

Tüm bunlar tarihtir. En azından bir müddet insanlığın, yirminci yüzyılın hatasını tekrar etmesi muhtemel değildir: Sosyalizm ve refahçılık.

Ancak bu, devletin sonu değildir. Adaletin özellikle sosyal

adaletin devletin aktif rol oynamadan teminat altına alınabileceğini kanıtlamak için hiçbir şey olmuş değildir. Kapitalizmin üç yüzyılı sadece sosyal adaletin otomatik olarak var olmadığını doğrulamıştır. Ve yirmi birinci yüzyıl tecrübesinden öğrenilecek ders ise bireyin dünya görüş ve motivasyonunda hiçbir temeli olmayan bir şey için zorlama ve devlet müdahalesine başvuramayacağımızdır. Temel ne kadar güçlüyse sonuçlar da o kadar iyidir. Fakat her iki durumda da sosyal adalet uygulanmalıdır. Bu mühim işlevi yerine getirirken devlet, daha düşük performans gösterebilir ya da abartabilir ancak devletin rolünün yerini alacak bir şey söz konusu değildir.

Bu kitap, İslamî yaklaşımla ele alınmıştır. Kitap, İslam toplumunda devletin rolünü tasdik etmekte ve ekonomideki yerini aktif bir aktör olarak vurgulamaktadır. Kur'an ve sünnetten alıntılanarak kitap, İslamî bir devletin temel ekonomik işlevlerini sıralamakta ve onları günümüz yapılarında incelemektedir. Kitap, herhangi Müslüman ülkeye yönelik gündem teklif etmemektedir yine de devletin vatandaşlarına yönelik sorumluluğunu, kamu harcamalarını, vergilendirmeyi, borçlanmayı ve uluslararası ekonomik ilişkileri müzakere ederken hepsinin görüşlerine yer vermektedir.

İslamî Bir Devlette Asgari Hayat Seviyesinin Garantisi başlıklı Birinci Bölüm, "İslamî Devlet Anayasası, toprak hâkimiyeti içindeki her insana temel ihtiyaçların karşılanmasını garanti eden bir madde içermek zorundadır" hükmünü cesurca ifade ederek İslamî hayatın dayanışmacı doğasını vurgulamaktadır.

İslamî Bir Devlette Kamu Harcamaları başlıklı İkinci Bölüm, ilgili diğer işlevlere yoğunlaşarak devam etmektedir. Koşullar gerektirdiği takdirde ekonomideki devletin faaliyet alanını genişletme imkânını incelemektedir.

Erken İslam Tarihinde Kamu Borçlanması başlıklı Üçüncü

Bölüm, güvenilir borçlanmanın ihtiyacı karşılama ve ekonomik kalkınma arayışında bir yere sahip olduğu mesajını taşımaktadır.

İslam'da Uluslararası Ekonomik İlişkiler başlıklı Dördüncü Bölüm, geri kalan insanlık özellikle de dünya İslam topluluğu ile ilgili devlet faaliyetinin önemli fakat biraz ihmal edilmiş boyutunu ortaya koymaktadır.

İslam'da Gönüllü Sektörün Rolü başlıklı Beşinci Bölüm yalnızca devletin ve bireyin tek oyuncu olmadığını hatırlatmaktadır. Gönüllü sektörün de önemli bir rolü bulunmaktadır.

İslamî devletin sosyal adaleti sağlamada ve ekonomik faaliyeti manevi-ahlâki gayelere götürmede önemli bir rolü olması hasebiyle yukarıda belirtilen dört hususa özel dikkat kesilmelidir: Bilgi, teşvikler, değişime uyum kabiliyeti ile otoriterlik ve yolsuzluğa hassasiyet.

Bilginin birikimine ve yayılmasına en üst düzeyde öncelik verilebilir. Manevi ve ahlâki yönlendirmenin yanı sıra sosyal yönelimli davranışları özendirmek için teşvikler sağlanabilir. Ademi-merkeziyet ve yerel özerklik esnekliği artırılabilir. Siyaset dosdoğru olanları karar verme pozisyonuna sevk etmek ve sahtekârları çok güçlü hâle gelmelerinden önce gözden düşürmek için yürütülmelidir. Otoriteyi hesap verilebilir ve ölçülü kılmak için bir kontrol ve denge sistemi geliştirilmelidir. Anarşi ile çevrelenen bireycilik deneyimi ile özgürlük ve girişimi boğan kolektif örgüt arasında dolaşmak yerine İslam ruhu orta yolda kalmayı gerektirmektedir.

Devlet için genişleyen bir rol bazı şeylerden feragat etmeyi içerebilir. Adalet ve eşitlikteki kazanç, verimlilikte bir miktar kayıptan daha değerlidir. Yozlaşma ve zulüm/tiranlık hususu, İslam'a aykırıdır hiçbir şekilde kabul edilemez. Hiçbir ilerleme, tiranlık etmeye değmez. O hâlde şu soru ortaya çıkmaktadır: Büyük devletin yozlaşma ve tiranlık eğilimi hakkında ne yapacağız?

İlk şey, ahlâki değerleri özümsemek ve böylece ekonomik aktörlerin iyi davranışlı olmasını sağlamak ve devlet müdahalesi ihtiyacının asgariye indirilmesidir. Bireyin eğitim vasıtasıyla sosyal olarak sorumlu davranışa meyletmesine geçit verilmelidir. Bu, otomatik olarak ikinci adıma götürecektir: Büyük devletin tasarrufundaki bazı işleri yapması için gönüllü sektörün genişlemesi. Üçüncü adım, siyasidir. Yöneticilerin halka karşı hesap vermede sorumlu ve bireylerin gözlemleme, görüşlerini ifade etme ve birbirleriyle ilişkilendirme özgürlüğüne sahip olduğu temsili bir hükümet sistemidir.

Her üçü de İslami hayatın olmazsa olmaz parçasıdır. Ne yazık ki ilk ikisinin üstesinden gelmede oldukça muvafık olunsada üçüncüsü kötü bir şekilde oldu. Birçok iyi Müslüman ve pek çok gönüllü faaliyet mevcut fakat hâlihazır Müslüman siyasi yapılarda cılız temsili hükümet hatta daha az hesap verebilirlik ve nadiren özgürlük bulunmaktadır.

Günümüz yapılarında İslamî ekonomik yönetim hakkında bir fikir edinmek için bu kitabı okuyanlar, bu gerçekleri akılda tutmalıdır. Bu çalışmada öngörülen devletin aktif rolü, temel özgürlüklerden yararlanan bir halka karşı hesap verilebilir olan temsili hükümeti varsaymaktadır. Bunun yukarıda vurgulanmış olan İslam ahlâkının içselleştirilmesinden daha az önemli olmadığından emin olmalıdır.

Kestirme yol bulunmamaktadır.

Mohammad Nejatullah Siddiqi

Cidde / Temmuz 1995 / Sefer 1416